

Kapitel 6. Privatejendommens oprindelse

6.1. Indledning

I dette kapitel anlægges en historisk-empirisk synsvinkel. Vi vil beskæftige os med den økonomiske antropologi, der studerer såkaldt primitive økonomier og derfor skulle kunne kaste lys over privatejendommens oprindelse for mange tusinde år siden; desuden inddrager jeg egentligt historisk materiale fra specielt det antikke Grækenland.

Hvor kommer privatejendommen fra? Hvad er dens historiske genese?

Logisk kan vi adskille de forskellige momenter, især privatejendom, vareudveksling og arbejdsdeling, og vi kan da bestemme at privatejendommen er forudsætning for udveksling, mens det omvendte ikke gælder (man kan have privatejendom uden udveksling), ligesom vi har set at arbejdsdeling ikke er en forudsætning for privatejendom. Men historisk set kommer de tre momenter i én pakke, først i en primitiv udgave, hvor privatejendom, vareudveksling og arbejdsdeling foreligger i embryonal form, senere i mere udviklede udgaver.

Spørgsmålet er hvor hele denne 'pakke' kommer fra? En disharmoni i en oprindelig urkommunisme? et 'stød' udefra?

Økonomisk antropologi er præget af en modsætning mellem 'substantialister' og 'formalister', hvor de førstnævnte (fx Polanyi) lægger vægt på de primitive økonomiers egenart i forhold til en moderne markedsøkonomi, mens formalisterne (fx Schneider) mener at der er tilstrækkelige lighedspunkter til at neoklassisk mikroteori kan anvendes. Jeg følger overvejende substantialisterne.

6.2. Det overvejende mønster

De primitive samfund udviser naturligvis en mængde forskellige og til dels modstridende træk. Ikke desto mindre er der visse hovedtræk mht. de områder, der inddrages i udvekslingen, og den form, som udvekslingen antager.

Hvilke **områder** inddrages primært i udvekslingen?

a) Udveksling synes at opstå som udveksling **mellem stammer**, som 'udenrigshandel'; først senere dukker den op internt i stammen. Dette er i øvrigt også både Hayek's og Marx's opfattelse, jvf. hhv. Hayek, 1967: 168, og Marx, 1867: 102. På Trobriand Islands ser man således at man

kun har egentlig udveksling - kaldet 'gimwali' - med fremmede. Sahlins placerer tilsvarende egentligt bytte under kategorien 'negativ reciprocitet', som finder sted i en 'intertribal sector' (1972: 199 og 280).

b) Udvekslingen omfatter overvejende **luxusgoder**, snarere end subsistensgoder (Godelier, 1972: 289). Dette ses fx hos Siani-stammen på New Guinea: hvis et medlem - eller familie - mangler livsfornødenheder, klares det med lån eller uformelle gaver; egentlig udveksling er reserveret luksusgoder som nødder, salt og olie (Mair, 1972: 195ff; Godelier, 1972: 275; Liep, 1995). Dette mønster genfindes i øvrigt hos danske landbrugsfamilier til langt op i 1800-tallet; de var stort set selvforsynende med subsistensmidler og byttede sig kun til luksusgoder.

c) Endelig omhandler udvekslingen, dermed privatejendommen, i første omgang **produkterne**, sjældnere produktionsmidlerne (jord, real-kapital og arbejdskraft):

"The household in the tribal society is usually **not** the exclusive owner of its resources: farmlands, pastures, hunting or fishing territories" (Sahlins, 1972: 93).

For så vidt **jorden** var et frit gode (især ved samlere og jægere) udveksledes den naturligvis ikke. I hyrde- og landbrugssamfund var jorden ofte fælleseje, og hvor den ikke var det, var dens afhændelse gerne 'conditional and temporary' (Polanyi, 1968: 91).

Iflg. Sahlins var der ikke mangel på **arbejdskraft**; han beskriver levende, hvordan samlere og jægere lever en uhyre afslappet tilværelse, med en gennemsnitlig daglig arbejdstid på knap 4 timer (Sahlins, 1972: 51ff). Derfor er der ikke basis for lønarbejde, altså udveksling af arbejde. I mere udviklede samfund kan der opstå mangel på arbejdskraft; den dækkes af slaver og trælle, men dem fik man gennem krig, så et egentlig marked for denne arbejdskraft synes at være et sent fænomen.

Udveksling og privatejendom refererer således oprindeligt til **marginale og ikke-fundamentale** områder.

I hvilken **form** optræder udvekslingen først?

a) Det har været meget diskuteret i hvilken udstrækning bytteforholdet (priserne) var bestemt af udbud og efterspørgsel eller af politikken (aftalepriser). Det var en central pointe for Polanyi (1968: 14ff, 159 og 163) og hans medarbejdere, at handel mellem samfund tog form af statshandel med aftalepriser, snarere end privat handel på markedets vilkår, og han

insisterede på at det antikke Grækenland og Aristoteles ikke kendte til egentlige markedspriser.

Dette er blevet kritiseret som en for firkantet fremstilling (Gledhill/Larsen, 1982), men det holder tilsyneladende for handel mellem stammer at den varetages af stammen som sådan, evt. af høvdingen som stammens repræsentant; der er ikke indbyrdes konkurrence mellem stammens 'sælgere' (Sahlins, 1972: 298). Når stammerne omkring Siassi øerne ved New Guinea fastlægger bytteforholdet, er de dels påvirket af det rent økonomiske (knaphed eller overskud), dels af at sikre et godt fremtidigt forhold til partneren, fx ved at insistere på et særlig generøst bytteforhold (Sahlins, 1972: 280ff).

b) Det rene bytte, forstået som en punktuelt afsluttet og uforpligtende handel mellem blot to parter er sjældent; det forekommer kun mellem helt fremmede stammer (Sahlins' 'ydre ring').

Den almindeligste form for 'udveksling' er **reciprocitet**. Denne ligner udvekslingen derved at der er tale om et noget-for-noget forhold: Man kan kun modtage hvis man - på et eller andet tidspunkt - afgiver, og for så vidt anerkender parterne hinanden som selvstændige, som privatejere. Men reciprocitet afviger fra det rene bytte derved at relationen ofte er mangesidig, altså inddrager en kæde af agenter, og videre er den kontinuert, snarere end afsluttet.

Den vigtigste forskel er imidlertid at relationens bevidste formål er politisk, nemlig at styrke det sociale sammenhold; det rent økonomiske formål, at skaffe sig brugsværdier, kommer i anden række. Det indebærer at udvekslingens mål ikke er det bedst mulige bytteforhold (maximal bytteværdi). Selv i tilfælde af et tilsyneladende rent økonomisk bytte, ser man til tider bytte af identiske mængder af samme gode! Økonomisk giver dette ikke mening, thi parterne forøger ikke deres nytte (brugsværdi) (Polanyi, 1968: 89). Formålet kan kun være ikke-økonomisk.

c) Den enkelte eller den enkelte familie er ikke fri til at udveksle som vedkommende lyster. Udvekslingen er struktureret politisk, således at en bestemt godetype kun kan udveksles med en bestemt anden type gode (Firth, 1967: 19); fx kan tjenesteydelser kun købes for mad blandt Tikopierne (Mair, 1972: 195).

Da der ikke er transaktioner på tværs af det således fastlagte mønster, møder vi sjældent egentlige penge, dvs. penge som alment ækvivalent; normalt har man flere 'special-purpose' 'penge', der hver kun kan købe bestemte typer varer (Godelier, 1972: 287 og 297). Mens markedet kun

kender kvantitative forskelle mellem goderne (deres pris) finder vi i de primitive økonomier et gode-hierarki, hvis funktion bl.a. er at sikre det **sociale** hierarki i disse 'statussamfund' (Booth, 1994: 660ff).

d) Retten til et gode er normalt ikke absolut og ubetinget. I stedet er der tale om et system af forskellige brugsrettigheder:

"Complete possession of and exclusive right to use something in an economic context, such as land, a dwelling, or a boat, is rare, if not wholly lacking, in preliterate societies (although one might have exclusive rights to a dream, spell, or charm). In general, one has merely the right to use or occupy a tract of land or a house; when its use has terminated, anyone can take it over. .. It is right to use, rather than exclusive and absolute possession, that is significant; there is no such thing as absentee ownership in primitive society" (White, 1975: 1157; se også Polanyi, 1968: 90).

Det udelukker at den enkelte kan bytte eller sælge godet som sådan. Derimod kan **brugen** af godet afhændes, dvs. det kan udlånes, ofte mod renter; man kan endog have en slags banker til formidling af sådanne lån. Polanyi gør her opmærksom på at sådanne avancerede økonomiske instrumenter bliver overflødige, når markedsøkonomien udvikles og selve godet antager vareform, for så atter at dukke op i moderne tid (Polanyi, 1957: 14ff).

- Alt i alt forekommer udvekslingen kun sjældent i ren økonomisk form; normalt er den **indlejret i en politisk-kulturel sammenhæng** ('embedded' i Polanyi's terminologi). Så vidt jeg kan se, er der almen enighed herom. Det, en 'formalist' som Schneider insisterer på, er at denne 'social exchange' udmærket kan analyseres med den neoklassiske valghandlingsteori, eftersom denne blot forudsætter valg mellem knappe midler, altså ikke forudsætter at målet er rent 'økonomisk', i betydningen materielt, ikke-politisk (Schneider, 1974: 97ff).

6.3. Privatejendommens historiske forudsætninger

I det følgende opdeler jeg forudsætningerne for privatejendommens historiske opkomst i tre kategorier, som jeg diskuterer hver for sig. Det drejer sig om behovene (subjektive faktor), produktivitet og arbejdsdeling (objektive faktor) og den politiske anerkendelse af parternes økonomiske uafhængighed (sociale faktor).

6.3.1. Subjektive forudsætninger: Udvikling af behovene

Den første forudsætning for privatejendom er **knaphed**; dette blev allerede fremhævet af Hume (1740: 495). Hvis den enkelte, familien eller stammen ikke oplever nogen knaphed mht. et givet gode eller generelt, giver det sig selv at der ikke er basis for privatejendom og udveksling. Når der er nok, opstår der hverken et rationerings- eller fordelingsproblem.

Var der nok? Det umiddelbare svar er at et primitivt samfund netop grundet sin uudviklede karakter må være præget af en langt højere grad af knaphed end et moderne samfund. Dette er imidlertid blevet betvivlet af substantialisterne. Knaphed betyder at der er for få goder **i forhold til** behovene. Primitivt samfund råder naturligvis over langt færre goder end moderne, men - og det er pointen - deres behov er så begrænsede at der som hovedregel ikke er knaphed, om end der undtagelsesvis naturligvis kan være nød grundet tørke etc. (Sahlins, 1972: 1ff). Tilsvarende gør Polanyi, i sin analyse af Aristoteles og den antikke græske økonomi, opmærksom på at familiens behov begrænses af samfundets normer og at bystatens behov fastlægges politisk; i begge tilfælde er det idéen om selvforsyning, der sætter grænser for behovene:

"The **self-sufficiency** of a body of humans, that postulate of bare life, is ensured when a supply of the 'necessaries' is physically available. ... The amount that the family or the city 'needs' is an objective requirement. The household is the smallest, the polis is the largest unit of consumption: in either case that which is 'necessary' is set by the standards of the community. Hence the notion of the intrinsically limited amount of the necessaries. This meaning is very near to that of 'rations'" (Polanyi, 1968: 94f).

Skidt eller godt, manipulation eller ej - og der er ingen grund til at idyllisere fortidens økonomier - så er den ældre økonomiteoris forudsætning om ubegrænsede materielle behov simpelthen ikke opfyldt her (smlgn. også Godelier, 1972: 45f).

Knapheden opstår ved at behovene - af en eller anden grund - udvikler sig, således at der opstår en diskrepans mellem dem og midlerne til deres tilfredsstillelse. Dermed opstår den første forudsætning for privatejendom og udveksling.

Men er det en spontant eller naturligt opstået behovsudvidelse, der dermed kan bidrage til forklaringen af privatejendommens opkomst, eller er

det udvekslingens og privatejendommens udbredelse, der giver behovene en karakter af at være grænseløse?¹ **Hjælper markedsøkonomien til at løse knaphedens problem, eller skaber den det?**

Den første mulighed kan hverken bekræftes eller afvises, fordi ingen kender det før-sociale, såkaldt naturlige menneske. Måske ligger det i menneskets natur evigt at udvide behovene; i så tilfælde betød de primitive økonomier en undertrykkelse af det egentlige menneske, ligesom Middelalderen må beskrives som et fængsel for dette menneske, fordi man århundrede efter århundrede måtte afstå fra forbrugsudvidelser. Måske gælder det omvendt at mennesket er født med begrænsede behov, altså med en filosofi der siger at 'nok er nok'; i så tilfælde er det kapitalismens årlige behovsexplosioner og den økonomiske vækst, der muliggør disse, der er en perversion. Vi kan ikke **vide** om det ene eller det andet er tilfældet. Det eneste, der er sikkert, er at menneskets fysiologi, dvs. mennesket qua dyr, dikterer nogle existensbehov for bestemte mængder væske, kalorier og måske tøj og husly (beskyttelse mod kulden). Derudover må vi begribe menneskets behov som en Tabula Rasa.

På denne tavle skriver de sociale former, institutionerne. Hume sagde at gode institutioner tvinger selv onde mennesker til at være gode; omvendt kan man også sige at onde institutioner tvinger selv gode mennesker til at være onde, eller rettere: optræde ondt.

Hvis Sahlins' analyse står til troende som et generelt skudsmål af de meget primitive samfund, begrænser de oprindelige samfund behovene. Jægere og samlere kunne naturligvis mageligt arbejde mere end de knap 4 timer, som de faktisk arbejder, og derved tilfredsstille flere behov; men de gør det ikke. Og Godelier nævner at Siani-stammen på New Guinea ikke øgede produktionen af subsistensgoder efter at have taget stenøksen i anvendelse (Godelier, 1972: 291).

Hvorfor denne begrænsning af de oprindelige behov? Sahlins giver to forklaringer (1972: 11f). Den første forklaring er at det for nomadiske jægere og samlere simpelthen ikke er praktisk muligt at slæbe en masse opsparet habengut omkring; da midlerne til behovstilfredsstillelse er teknisk begrænsede, defineres behovene som begrænsede, thi hvem vil stræbe efter det uopnåelige? Men hvis menneskene oplevede dette som et problem, dvs. hvis de var utilfredse med den begrænsede mængde af goder, kunne de overvinde problemet ved at udvikle produktivkræfterne, fx opfinde nogle transportmidler. Den anden forklaring er social: Hvis der ikke er grænser for, hvad man må tilegne sig - og derfor oplever som

behov - vil der formentlig opstå ulighed i stammen, og af ulighed følger risikoen for splid og dermed stammens undergang (Sahlins, 1972: 211f). Derfor ser vi ofte at stammeøkonomien søger at begrænse mængden af goder, fx gennem 'potlach' der omtales nedenfor.

Omvendt synes de kapitalistiske institutioner at påtrykke mennesket en karaktermaske af umættelighed. Hvorfor og hvordan? De spørgsmål vil jeg søge at besvare senere i afhandlingen (især Kapitlerne 11.5 og 31).

Alt i alt finder jeg altså grund til at sætte spørgsmålstegn ved en rent subjektiv forklaring af privatejendommens opkomst. Privatejendom har knaphed som en af sine forudsætninger, men denne forudsætning var kun svagt tilstede i de primitive økonomier. Og intet tyder på at det var en umættelig trang til flere goder, der opløste disse politiske økonomier med sociale behov i privatøkonomier med private behov.

6.3.2. Objektive forudsætninger: Produktivitet og arbejdsdeling

Logisk set forudsætter privatejendom ikke produktion, derfor heller ikke arbejdsdeling (Kapitel 2). Men historisk set er privatejendom ikke særlig sandsynlig, såfremt der ikke er arbejdsdeling; i praksis udgør arbejdsdeling en objektiv forudsætning for privatejendom.

Hvorfor? Kan vi ikke have privatejendom uden arbejdsdeling? Hvis alle jagter vildsvin, kan det vel tænkes at A nedlægger 5 og B kun 2, således at A har en interesse i at hævde en privatejendom til sit bytte? To forhold modvirker imidlertid sådanne privatiseringstendenser.

For det første var der ikke store produktivitetsforskelle indenfor samme køn og samme aldersgruppe; voksne mænd skulle derfor i givet fald hævde deres privatejendom overfor børn, kvinder og gamle, dvs. indenfor familien. Det var netop her den første arbejdsdeling opstod, specielt baseret på den naturlige forskel mellem mænd og kvinder. Når denne arbejdsdeling ikke gav anledning til privatejendom - og det gjorde den ikke - må det forklares med nødvendigheden af familiemæssigt sammenhold og enhed; denne type argument vender jeg tilbage til.

For det andet er modsætningen til arbejdsdeling ofte fællesarbejde eller 'arbejdssamling' (Durkheim's 'mekaniske solidaritet'). Ved husarbejde udfører alle - alle kvinderne - det samme arbejde, men hver for sig; ved jagt og høstning arbejder man derimod sammen, som én totalarbejder. Sidstnævnte arbejdsproces gør det vanskeligt eller umuligt at øremærke et individuelt produkt; det var måske A, der nedlagde de 5 vildsvin, men han kunne ikke have gjort det uden hjælp fra B og de andre. Ar-

bejdsprocessen bestemmer produktet som fælles, i teknisk forstand, så det vil være næsten umuligt ikke at betragte det som fælles ejendom. I denne situation eksisterer økonomiske motiver simpelthen ikke som individuelle ('egoistiske'), de eksisterer som fælles, altså som økonomisk-politiske motiver:

"The individual's economic interest is rarely paramount, for the community keeps all its members from starving unless it is itself borne down by catastrophe, in which case interests are again threatened collectively, not individually. The maintenance of social ties, on the other hand, is crucial. ... Such a situation must exert a continuous pressure on the individual to eliminate economic selfinterest from his consciousness to the point of making him unable, in many cases (but by no means in all), even to comprehend the implications of his own actions in terms of such an interest. ... Personal character has little to do with the matter" (Polanyi, 1971: 7f).

Hvis det kræver tre mennesker at nedlægge et vildsvin, er A's interesse i kødet umiddelbart identisk med hans interesse i at de to andre overlever (ved bl.a. at få noget af kødet), dvs. den enkeltes interesse er umiddelbart 'altruistisk'. Schneider kritiserer Polanyi for urealistisk at forudsætte at mennesket er altruistisk (1974: 3 og 20f), men det er ikke pointen: Pointen er at 'altruistisk' adfærd er en simpel eksistensbetingelse, sådan som disse samfund er skruet sammen. Når jeg ovenfor har sat gåseøjne omkring 'egoistisk' og 'altruistisk' skyldes det, at dette begrebspar ret beset er uanvendeligt her: egoisme betyder at jeg ser bort fra de andres interesser, altruisme at jeg ser bort fra mine egne interesser, men A varetager jo sine egne interesser ved at varetage de andres interesser;² egoisme versus altruisme forudsætter at den enkelte er adskilt fra samfundet (de andre) af en umiddelbar interessemodsatning.

Produktet (vildsvinekødet) skal naturligvis fordeles på de enkelte familier, i sidste instans enkelte personer, således at vi i konsumptionsfasen får personlig og privat ejendom. I denne henseende - at man i bogstavelig forstand ikke må tage maden ud af munden på hinanden - er privatejendom formentlig et universalhistorisk fænomen; men det er også uinteressant, så jeg ser bort fra denne 'privatejendom' i det følgende. I øvrigt synes der at gælde to kriterier ved fordelingen på familier, nemlig de enkelte familiers behov samt stammens behov for at bekræfte og styrke den politiske enhed (heraf de mange udviklede, næsten rituelle,

fordelingsprocedurer).

Alt i alt synes en økonomi uden arbejdsdeling ikke at give grundlag for privatejendom. Lad os nu betragte sammenhængen mellem arbejdsdeling og privatejendom.

Skønt en egentlig erhvervsmæssig arbejdsdeling er sjælden indenfor primitive stammer (White, 1975: 1156) forekommer den dog, fx specialister i fremstilling af pilespidser. Men denne arbejdsdeling får ikke lov at opbryde stammens politisk-økonomiske enhed i selvstændige økonomiske magtcentre. Arbejdsdeling medfører ikke automatisk privatejendom.

I stedet løses fordelingsproblemet gennem **reciprocitet**, der nok er en slags udveksling, men hvor den materielle motivation er underlagt sociale normer. Fx er specialisten i pilespidser ikke økonomisk fri til at tilbageholde sine produkter, og når de andre dermed har et krav på dem, foregger der ikke privatejendom.

En anden løsning er **redistribution**, hvor specielt 'potlach' er kendt. Denne institution består i at stammens overskudsproduktion overdrages til høvdingen, der derefter - gerne i forbindelse med en fest - fordeler goderne til dem, der trænger til dem (Sahlins, 1972: 188ff); en variant består i at goderne destrueres. Potlach er meget omdiskuteret, men det synes givet at den har den dobbelte politiske funktion at styrke høvdingens autoritet og at fordele goderne på en sådan måde at ulighed begrænses eller undgås (Sahlins, 1972: 210ff; smlgn. diskussionen i Schneider, 1974: 103ff). På den måde undgås at arbejdsdeling skaber splittelse, og iflg. Service er redistributionens funktion endog at opmuntre til specialisering og arbejdsdeling (1975: 1161).

Arbejdsdeling medfører altså ikke automatisk privatejendom; historisk set er den kun en nødvendig, ikke tilstrækkelig forudsætning.

Ifølge den historiske materialisme bestemmer produktivkræfterne (bl.a. arbejdsdelingen) produktionsforholdene (især ejendomsforholdene); produktivkræfterne fungerer som en Aristotelisk 'første årsag', dvs. de antages at have en egendynamik, som produktionsforholdene må tilpasse sig.³ Teorien kan kvalificeres og forfines, men den objektive, teknologiske determinisme er essensen, jvf. Cohen, 1978, hvor den 'gammeldags' version forsvares.

Marx applicerede ikke denne teori på opkomsten af privatejendommen som sådan; han koncentrerede sig om at forklare de forskellige klasse-

specifikke produktionsforhold (slaveri, feudalisme, kapitalisme). Det blev Engels, der tog den opgave op at give en historisk materialistisk forklaring af 'privatejendommens oprindelse'.

I Engels' fremstilling er det første trin at nogle stammer specialiserer sig som hyrder, hvorved regelmæssig byttehandel for første gang blev mulig (Engels, 1884: 307). Senere kommer 'den anden store arbejdsdeling', nemlig mellem håndværk og agerbrug. Denne udvikling af arbejdsdelingen går hånd i hånd med en udvikling af produktiviteten: der opstår et overskud, hvilket muliggør ulighed, senere klassesdeling og fremkomsten af en klassestat. Parallelt hermed udvikles udvekslingen og privatejendommen.

Senere forskning har vist at Engels' fremstilling på flere punkter er historisk ukorrekt; det skal jeg ikke komme ind på. Det afgørende er hans forklaringsprincip, nemlig at produktivkræfterne, i form af arbejdsdelingen, udvikler sig 'af sig selv', som en første årsag. Dette er i hvert fald det billede, der tegner sig i Engels' sammenfatning:

"På alle tidligere samfundstrin var produktionen væsentlig fælles, ligesom også forbruget skete ved direkte fordeling af produkterne inden for større eller mindre kommunistiske samfund. ... Men i denne produktionsproces skyder arbejdsdelingen sig langsomt ind. Den undergraver fællesskabet i produktion og tilegnelse, den ophøjer tilegnelsen gennem enkelte personer til at være den overvejende regel, og fremkalder derved bytningen mellem enkelte .." (Engels i Marx/Engels, 1952, Bind II, ss. 321f).

Men hvorfor begynder disse mennesker at dele arbejdet mellem sig? Arbejdsdelingen udvikles vel af nogle mennesker, der allerede indgår i nogle bestemte sociale sammenhænge. Disse samfund levede som hovedregel ikke på et existensminimum, så vi kan ikke henviser til at eksistensbehovene dikterede produktivitetsfremmende foranstaltninger. Og hvis vi søger at forklare arbejdsdelingen med henvisning til at mennesket altid stræber efter større materiel velstand, er vi tilbage i problemet med at ubegrænsede behov ikke kan antages at være en universalhistorisk drivkraft. Som vi har set satte de primitive samfund netop snævre grænser for behovene, hvilket lagde en tilsvarende bremse på udviklingen af midlerne til deres tilfredsstillelse.

Således skriver Godelier:

"it seems that if subsistence goods enter only indirectly into social competition within primitive societies, there is no need for production of these goods to be carried on by the members of these societies beyond the limit of their socially necessary wants. .. **This social limit on incentives to develop the productive forces** explains the generally slow pace of development of these forces in such societies and the absence of individuals animated by a 'true spirit of enterprise' - in other words, the motivation of an industrial capitalist" (Godelier, 1972: 290; min fremhævelse).

Denne sociale grænse ('social limit') ytrer sig i den bevidste, politiske regulering af produktionen:

".. this situation expresses the **conscious control** that 'primitive or ancient societies' habitually exercise over themselves, a control that quickly disappears with the development of commodity production. The **optimum** of production of subsistence goods in a primitive society thus does not correspond, here or any more than elsewhere, to the **maximum** of possible production, .." (Godelier, 1972: 290f)

Udviklingen af arbejdsdelingen er således en utilstrækkelig forklaring af privatejendommens opkomst.

For det første har vi ikke fået svar på, hvorfor arbejdsdelingen og dermed produktiviteten udvikles. Hvis det søges begrundet i udvidede behov, kan det indvendes at sidstnævnte udvidelse er et resultat af den privatejendom, hvis etablering skulle forklares.

For det andet giver arbejdsdeling ikke automatisk privatejendom. Der har eksisteret politisk-økonomiske systemer med udviklet arbejdsdeling, men uden nævneværdig privatejendom (fx Inka-riget).

6.3.3. Sociale forudsætninger: Fremmedhed

Hverken de subjektive eller objektive forudsætninger er altså tilstrækkelige til at forklare privatejendommens opkomst. Vi må vende os til en genuin social forklaring.

Vi har set, hvordan den bevidste politiske regulering af stammens materielle reproduktion fungerede som alternativ til - og bremse for - udviklingen af privatejendommen. Privatejendommen er opløsningen af denne enhed af økonomi og politik, altså økonomiens frigørelse fra politisk kontrol, således at den enkelte eller den enkelte familie er fri til at træffe de økonomiske beslutninger, ubundet af samfundet og uden

hensyn til samfundet.

At forklare privatejendommens opkomst er at forklare denne opløsningsproces. Hverken de subjektive eller objektive faktorer kan forklare, hvorfor denne oprindelige politiske økonomi skulle være ustabil. Kun et 'stød' udefra kan give en forklaring.

Dette stød synes at være sammenstødet af fremmede stammer. For Marx er privatejendom kilde til fremmedgørelse, men vi kan også sige at fremmedhed er kilde til privatejendom. Udveksling forudsætter at parterne er politisk uafhængige af hinanden; den forudsætning er ikke opfyldt internt i stammen, men den er pr. definition opfyldt, når fremmede stammer møder hinanden. Men hvis denne uafhængighed skal være stabil skal den anerkendes af parterne; ellers ophører den brat i krig og røveri, og som bekendt var dette da også ofte resultatet.

Som nævnt i afsnit 6.2. har denne eksterne udveksling en vigtig politisk komponent, fx sker det ofte at man som en 'tillidsskabende foranstaltning' betaler overpris. "The economic ratio is a diplomatic maneuver" (Sahlins, 1972: 302). Men hvor det politiske element i den interne 'udveksling' (reciprocitet) sigter mod at **forhindre** medlemmernes uafhængighed, sigter den i udenrigshandelen mod at **sikre** parternes uafhængighed. Samtidig med selve udvekslingen skal den nødvendige politiske ramme om udvekslingen etableres; i en moderne markedsøkonomi er denne ramme der som en given ting, i primitive samfund må udvekslingen selv sætte sin politiske forudsætning.

Forudsætningen for at der overhovedet opstår en relation - krig eller udveksling - når fremmede stammer mødes, er naturligvis at i det mindste én af stammerne har en interesse i den anden. Er interessen énsidig bliver resultatet formentlig røveri, måske erobring; kun hvis interessen er gensidig er udveksling mulig. For begge parter må det gælde at godet er ikke-brugsværdi for besidderen og brugsværdi for ikke-besidderen; hver af stammerne må have overskud af eget gode og knaphed mht. det fremmede gode.

Derved er vi imidlertid vendt tilbage til vort gamle problem: hvis det er vareudvekslingen, der avler knapheden, hvor kommer da den knaphed fra, der giver anledning til udvekslingen? Den kommer vel fra at de fremmede kan fremvise nogle nye goder og demonstrere nytten af dem; og det kan de, fordi de lever i et andet naturligt miljø, med adgang til andre ressourcer; derfor har de andre goder og andre teknikker.

Oprindeligt opleves knapheden altså først i forbindelse med selve

handelen. Men når udvekslingen bliver regelmæssig, produceres der bevidst for de andre stammer. Der skal fx fremstilles extra pilespidser, mens man til gengæld kalkulerer med at substituere noget af fødeproduktionen med fremmede østers. Knapheden på fødevarer skifter karakter fra en lyst til at få noget nyt, til nødvendigheden af at 'importere': stammerne bliver materielt afhængige af hinanden.

Ved de første tilfældige og lejlighedsvis handler er udvekslingen det første og arbejdsdelingen mellem stammerne blot det implicite resultat (at pilespidser og østers byttes indbegriber jo en deling af de to typer arbejde). Når handelen bliver mere regelmæssig, producerer stammen bevidst for 'export', dvs. arbejdsdelingen bliver det første og udvekslingen det andet. En del af stammens produktion er på forhånd øremærket for handel. Formålet er ikke umiddelbar men indirekte behovstilfredsstillelse, ikke brugsværdi men bytteværdi.

Denne stabilisering og udvidelse af handelen forudsætter at den politiske ramme omkring den efterhånden bliver fastere; udviklingen af den **materielle afhængighed** går hånd i hånd med konsolideringen af den **politiske uafhængighed** (på længere sigt suveræne stater); stammerne begynder at forholde sig til hinanden som privatejere. Tilliden skal ikke hver gang skabes på ny, så derfor kan udvekslingen nu koncentrere sig om det økonomiske motiv. Økonomien frigøres fra politikken, og politiske kontraktpriser kan afløses af rent markedsbestemte priser.

Kan man tænke sig at stammen under disse vilkår i øvrigt lever videre som i 'gamle dage', dvs. uden nævneværdig privatejendom, vareudveksling og arbejdsdeling? Man kunne jo tænke sig at alle deltog i den extra produktion af pilespidser, og at handelen fortsat blev drevet som 'statshandel'. Forsøget på at beskytte den indre økonomi mod handelens destabiliserende virkning er gjort utallige gange, fra etableringen af afskærmede 'ports of trade' (bl.a. i Kina og Japan) til vore dages forsøg på at beskytte hjemmeerhvervene gennem diverse handelsrestriktioner; for slet ikke at tale om de kommunistiske landes mislykkede forsøg på at unddrage sig kapitalistisk indflydelse. Historiens dom - hvis jeg må være så fri - er vel at det i bedste fald er meget vanskeligt.⁴ Det normale synes at være at presset udefra etablerer privatejendom gennem en negativ proces, hvor økonomien løsrives fra politisk regulering således at den økonomisk-politiske enhed opløses; det er vel denne proces vi ser i vore dage, hvor liberalisering af udenrigsøkonomien stedse ledsages af indre privatisering (hjulpet på vej af kravene fra Verdensbanken, IMF og WTO).

Efterhånden som samfundet ophører med at være selvforsynende, og i stedet bliver afhængigt af 'udlandet', bliver det stedse vanskeligere at modstå presset mod at forme den indre økonomi i den ydres billede.

Der opstår en tendens til indre arbejdsdeling - måske først mellem exportproducenter og hjemmeproducenter - og til privatejendom og udveksling. Hvordan det nærmere sker historisk-konkret vil føre alt for vidt, så jeg afbryder denne - stiliserede - historiske fremstilling på dette sted.

6.4. Konklusioner

Jeg vil opdele resultaterne i tre punkter.

1) Udviklingen af privatejendommen har som nødvendig, men ikke tilstrækkelig, forudsætning udvidelsen af behovene og arbejdsdelingen. De begrænsede behov og fravær af anden arbejdsdeling end den naturlige (betinget af køn og alder) indebar derfor at de oprindelige samfund højst havde en rudimentær udvikling af privatejendommen.

Siden Morgan og Engels (1884) har tesen om en oprindelig kommunisme, en 'urkommunisme', været meget omstridt, men betegnelsen forekommer rimeligt korrekt for de nævnte samfund:

"Today, with these polemics /om urkommunisme/ well in the past, the situation with regard to property rights in tribal societies may be summarized as follows. Tenure and use, rather than ownership in fee simple, were the significant concepts and practices. Private, or personal, possession of goods and use of land were recognized. But possession and right were qualified by the rights and obligations of kinship; one had an obligation both to give and to receive within the body of kindred, according to specific rules. In a de facto sense, things belonged to the body of kindred; rights of possession and use were regulated by customs of kinship. ... The mode of life in preliterate society, based upon kinship and functioning in accordance with the principles of cooperation and mutual aid, did indeed justify the adjective communal; it was the noun communism that was resented - if not feared - because of its Marxist connotations" (White, 1975: 1157).⁵

White karakteriserer her primitive økonomiske systemer generelt. De elementer af privatejendom, som White omtaler, findes formentlig kun sjældent i de mest primitive systemer (jægere og samlere).

Men hvorfor blev det markedet, der slog indad og skabte privatejendom, snarere end urkommunismen, der slog udad og skabte et mere om-

fattende fællesskab?

2) Da de subjektive og objektive forudsætninger for privatejendom kun er nødvendige, ikke tilstrækkelige, må vi vende os til den sociale opløsningsproces indenfor stammen, den proces hvor politikken mister sit tag i økonomien, således at det allerførst bliver meningsfuldt at tale om 'økonomi' som noget fra 'politikken' forskelligt.

Da der ikke er nogen grund til at antage at stammernes politisk-økonomiske systemer var ustabile, må vi antage - og de historiske vidnesbyrd støtter denne hypotese - at opløsningsprocessen forårsages af et 'stød' udefra. Vareudveksling og dermed privatejendom opstår først på grænsen mellem stammer; stammen som sådan er den første privatejer.

Det er imidlertid ikke naturnødvendigt at mødet mellem fremmede stammer resulterer i vareudveksling og privatejendom. I stedet kan vi få krig eller røveri, og i forhold hertil fremstår handel naturligvis som mere civiliseret. Substantialisterne har imidlertid fremhævet en tredje mulighed, der blev praktiseret i vid udstrækning; i stedet for et åbent eller skjult modsætningsforhold (krig eller økonomisk konkurrence) kunne relationen bygge på fredeligt politisk samarbejde, hvor de to stammer eller stater aftalte bytteforholdene, med skyldig hensyntagen til vigtigheden af et godt forhold.

3) I modsætning til denne forklaring på privatejendommens opkomst lægger den historiske materialisme vægten på det politisk-økonomiske systems interne dialektik mellem produktivkræfter og produktionsforhold, her: arbejdsdeling og privatejendom, idet produktivkræfterne ses som den dynamiske faktor.

De to alternative forklaringer - den externe og den interne - genfindes i diskussionen om kapitalismens oprindelse. I den klassiske diskussion af dette emne (Hilton, 1978) lagde Sweezy vægt på feudalismens nedbrydning grundet eksterne faktorer (byernes udvikling og handelskapitalismen), mens Dobb insisterede på de interne modsigelser i den feudale produktionsmåde.

Spørgsmålet er vigtigt for diskussionen om socialismens aktuelle muligheder og karakter.

Den historiske materialisme er associeret med en Hegeliensk læsning af Marx, hvor historien bevæger sig fra en oprindelig udifferentieret enhed (urkommunismen) over splittelse og fremmedgørelse (privatejendom og kapitalisme) til den differentierede enhed (moderne kommunisme); kommunismen ses her som en historisk nødvendighed, fordi kapitalismens

'socialisering' af produktivkræfterne (udviklingen af arbejdsdelingen med dens materielle afhængighed) nødvendiggør socialiseringen af produktionsforholdene. Socialismen bliver utopi, hvis den ikke bygger på kapitalismens grænseløse udvikling af produktivkræfterne.

Erfaringerne fra Sovjetunionen og de øvrige kommunistiske lande antyder imidlertid at en holdbar og tillokkende socialisme ikke kan bygge på en ubeset overtagelse af de kapitalistiske produktivkræfter, og de økologiske problemer sandsynliggør at en uhæmmet udvikling af produktivkræfter, arbejdsdeling og behov er vejen til ragnarok, snarere end til et kommunistisk paradys.

Urkommunismens 'politiske budskab' er tvetydigt.

Det kan hævdes at vi her har et bevis for at privatejendom ikke er evig skæbne og at det oprindelige menneske er kommunistisk, men det kan også argumenteres at kommunismen netop er betinget af primitive vilkår og derfor er irrelevant for et moderne samfund.

Mit eget bud vil her være at urkommunismen indicerer at fællesejendom **er** knyttet til objektive og subjektive strukturer, der er enklere end kapitalismens, altså til mindre arbejdsdeling - mere decentralisering - og enklere behov. Dette tema vender vi tilbage til i Bog 5.

NOTER

1. Her og i det følgende forstår jeg ved 'behov' materielle behov. Dette svarer til begrebet hos de klassiske økonomer og den ældre, utilitaristiske nytteteori.
2. Iflg. Adam Smith og hans usynlige hånd gælder det i en markedsøkonomi omvendt at A varetager de andres interesser ved at varetage sine egne interesser. Men som han også fremhæver, eksisterer denne sociale interesse ikke som motiv for den enkelte, hvilket giver plads til selvished.
3. Marx beskyldes til tider for at begå den funktionalistiske fejl ved ikke at gøre rede for, hvordan de for produktivkræfterne funktionelle produktionsforhold sætter sig igennem. Men Marx peger her på en bestemt 'mekanisme', nemlig klassekampen, fx borgerskabets kamp mod jordejerne ved indførelsen af kapitalistiske produktionsforhold.
4. Aristoteles kunne kun acceptere handel, såfremt formålet var selvforsyning (autarkeia). Det gælder husholdningernes udveksling såvel som polis' handel med fremmede: "Interexchange of this kind is not contrary to nature and is not a form of money-making; it keeps to its original purpose - to reestablish nature's own equilibrium of self-sufficiency" (Aristoteles, Politics: 42; smlgn. Polanyi, 1957: 94-97).

Umiddelbart er dette en selvmodsigelse, for handel er det modsatte af selvforsyning; hvis selvforsyning er idealet, kan handel kun være en nødløsning.

Aristoteles går ud fra at det oprindelige samfund lider under en naturlig mangel på visse livsfornödenheder, og det er i denne forstand at mangel på selvforsyning kan og skal repareres med handel. En sådan oprindelig materiel afhængighed mellem forskellige samfund er formentlig historisk ukorrekt, og faktisk har Aristoteles få sider tidligere (pp. 27f) udviklet at polis - i modsætning til husholdningen og landsbyen - er selvforsynende og netop derfor perfekt.

5. Omvendt afviser Yiannopoulos tesen om urkommunisme. Der er dog ikke nødvendigvis uenighed, eftersom han tilsyneladende ved kommunisme forstår 'an irrational or undifferentiated absorption of the individual into the group' (Yiannopoulos, 1975: 47). Ingen, heller ikke Marx og Engels, har ment at en sådan 'kommunisme' nogensinde har eksisteret, endsige er et ideal.

- Under urkommunisme forstod man i gamle dage (herunder hos Platon) også at kvinder og børn var fællesejendom. På dette punkt er tesen om urkommunisme blevet afkræftet.